

Сучасні тенденції в українській офіційно-діловій лексикографії

*Роботу виконано на кафедрі української мови
Національного університету “Києво-Могилянська
академія”*

У статті окреслено головні тенденції української офіційно-ділової лексикографії на сучасному етапі її розвитку. Дослідження проведено на матеріалі найпоширеніших перекладних словників ділової, правничої та банківської термінології, що видавалися в Україні від початку 90-х років минулого століття й до сьогодні.

Ключові слова: офіційно-ділова лексикографія, тенденції сучасної лексикографії, лексикографічна концепція.

Боярчук Е. С. Современные тенденции в украинской официально-деловой лексикографии. В статье очерчены главные тенденции украинской официально-деловой лексикографии на современном этапе её развития. Исследование проведено на материале самых распространённых переводных словарей деловой, юридической и банковской терминологии, которые издавались в Украине с начала 90-х годов прошлого столетия и до сегодня.

Ключевые слова: официально-деловая лексикография, тенденции современной лексикографии, лексикографическая концепция.

Boiarchuk O. S. Contemporary Tendencies in Ukrainian Official-Business Lexicography. In the article the main tendencies of contemporary official-business lexicography are outlined. The research was based on the most widespread interlingual official-business, law, and banking language dictionaries that were published in Ukraine starting 1990-ies till now.

Key words: official-business lexicography, tendencies of contemporary lexicography, lexicographical conception.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зі здобуттям Україною незалежності та проголошенням української мови державною розпочався новий етап в історії української офіційно-ділової лексикографії. Якщо з 1933 р. фактично було припинено укладання і видання словників ділової мови, а на лексикографічні праці першої третини ХХ ст. накладено заборону як на “непридатні для вжитку” і “шкідливі” [4, 11], то від початку 90-х рр. із активізацією словникарської справи з’являється чимало словників офіційно-ділових, юридичних і банківських термінів, які повинні були задовольнити насамперед практичну потребу працівників відповідних установ у таких виданнях, а також сприяти виробленню сучасної офіційно-ділової термінології.

Загалом ХХ ст. можемо поділити на чотири етапи розвитку української офіційно-ділової лексикографії на тих українських землях, що входили до складу СРСР. Перший етап тривав найменше – з 1917-го по 1919 р. – і характеризувався великою кількістю перекладних російсько-українських словників, покликаних задовольнити нагальну потребу працівників сфери діловодства та права. Якість цих словників часто була невисокою, а географія охоплювала чи не всю Центрально-Східну Україну. Більшість діловодних і правничих словників цього періоду укладалася на матеріалі з живої української мови, староукраїнській лексиці актових книг і з використанням загальномовних словників української мови початку ХХ ст.

На зміну періоду визвольних змагань прийшов другий етап – доба українізації, що тривав із 1923-го по 1933 р. і за який у світ вийшло трохи більше десяти діловодних російсько-українських словників. Головною рисою, що якісно відрізняла словники цього періоду від аналогічних видань попередніх років, було прагнення до нормалізації поданого в них мовного матеріалу, що забезпечувалося централізованим керівництвом, яке здійснював Інститут наукової мови. Щодо відбору лексичного матеріалу для словників провідною залишалася тенденція до пошуку або творення термінів за допомогою власних мовних засобів і уникання кальок з російської мови, які часто проникали в українську офіційно-ділову термінологію.

Третій етап, що охопив понад півстоліття – 1933–1989 рр., – відзначився застоєм у словникарській роботі, принаймні до середини 50-х рр. [9, 301], браком нових словників ділової мови¹, заборонаю тих

© Боярчук О. С., 2011

¹ Лише в 1985 році виходить “Русско-украинский словарь юридической терминологии” за редакцією Б. М. Бабія.

спеціальних лексикографічних праць у галузі діловодства, що були створені за попередні п'ятнадцять років, та намаганням свідомо наблизити лексичний запас української мови до російського. Саме орієнтація на спільні з російською мовою лексичні та словотвірні процеси стала визначальною рисою розвитку української офіційно-ділової лексики 1933–1989 рр. [8, 16].

Четвертий, сучасний, етап ознаменувався виданням великої кількості перекладних (переважно російсько-українських) словників ділової та правничої мови, за чим його можна співвіднести з періодом визвольних змагань і добою українізації. Назвемо найпоширеніші з них: 1. Тараненко О. О. Російсько-український словник для ділових людей / О. О. Тараненко, В. М. Брицин. – К., 1992. – 214 с.; 2. Драюк В. М. Російсько-український словник юридичних термінів / В. М. Драюк, С. Ю. Журавльов. – К., 1993. – 240 с.; 3. Воробйова С. А. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: труднощі терміновживання / С. А. Воробйова, Ю. Є. Зайцев, Н. В. Соломашенко. – К., 1994. – 555 с.; 4. Словник юридичних термінів (російсько-український) / [Андерш Ф. та ін.]. – К., 1994. – 322 с.; 5. Російсько-український словник-довідник “Порадник ділової людини” / Коренга О. М. [та ін.]. – К., 1995. – 320 с.; 6. Юридичний словник російсько-українсько-англійсько-німецький / В. Г. Гончаренко [та ін.]. – К. : Либідь, 1995. – 240 с.; 7. Олійник О. Б. Словник ділової людини (російсько-український) / Ольга Олійник. – К. : КІА “Слов’янський клуб”, 1996. – 448 с.; 8. Боярова Л. Г. Русско-украинский словарь современных банковских, финансово-кредитных и коммерческих терминов / Л. Г. Боярова, А. П. Корж. – Х. : Основа, 1997. – 256 с.; 9. Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери: [близько 85 тис. слів] / [уклад. С. Я. Єрмоленко та ін.]. – К. : Довіра, 1998. – 783 с.; 10. Шевчук С. В. Російсько-український словник ділового мовлення / С. В. Шевчук. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2008. – 487 с.

Як і кожен із виокремлених нами чотирьох етапів розвитку української офіційно-ділової лексикографії періоду 1917–2011 рр., сучасний етап має свої особливості. Виявити основні тенденції лексикографічних концепцій сучасних діловодних словників покликане наше дослідження.

Виклад основного матеріалу. Поняття лексикографічної концепції ми трактуємо за визначенням О. Демської, лінгвістичною у найновішому навчальному посібнику “Вступ до лексикографії”. За визначенням дослідниці, “концепція словника” – це “система поглядів на статус, тип, призначення, обсяг, структуру, принципи відбору описуваних одиниць і, що найважливіше, засади їх словникового опису [3, 28]. Концепцію як теоретичну складову частину словника формують перед початком збору лексичного матеріалу та укладання словникового реєстру і найчастіше подають у вступній частині. Як пише О. Демська, “лексикографічна концепція, за усієї своєї типовості, має індивідуальний характер, тобто кожен конкретний словниковий опис ґрунтується на власних засадах, вдається до власних рішень” [3, 29]. Нашою ж метою, навпаки, є визначити загальні, типові риси сучасних словників ділової та правничої мови як маркери сучасного етапу розвитку української офіційно-ділової лексикографії на основі аналізу їхніх лексикографічних концепцій та лексичного матеріалу.

Перше, що можна сказати, прочитавши вищенаведений перелік сучасних словників ділової мови, юридичної та банківської термінології, – це те, що всі ці словники перекладні і більшість із них російсько-українські. Таку тенденцію до переважання саме російсько-українських словників серед сучасної лексикографічної продукції у сфері діловодства можна вважати закономірним наслідком 300-річної русифікаційної політики, яку проводила в Україні спочатку царська, а потім радянська влада. У межах політики “лінгвістичної реукраїнізації” офіційні установи новоствореної української держави повинні були перевести все діловодство на українську мову, в чому їм і мали допомогти спеціальні російсько-українські словники [5, 5]. Укладачі першого в сучасній лексикографічній практиці “Російсько-українського словника для ділових людей” О. Тараненко та В. Брицин у передмові до видання так визначають призначення словника: “необхідне джерело інформації для реалізації Закону про мови в області ділового спілкування” [7, 3]. Такий погляд на статус та призначення діловодних словників є актуальним і сьогодні, хоча й минуло вже 22 роки від часу ухвалення Закону про мови, бо саме тепер, на думку С. Шевчук, укладача “Російсько-українського словника ділового мовлення”, ділове спілкування “переживає період кардинального якісного оновлення” [10, 5]. Як зазначає авторка лексикографічної праці в передмові, “саме проблемним питанням перекладу слів і словосполучень офіційно-ділової лексики й присвячено цей словник” [10, 5].

Другий висновок, який можемо зробити, переглянувши вищенаведений перелік словників, полягає в тенденції до збільшення різнопрофільності видань. Якщо в перші роки незалежності

виходили переважно два види словників, які можна зарахувати до сфери офіційно-ділового спілкування – власне словники ділової мови та словники правничої термінології, то надалі почали з'являтися окремі словники банківської та фінансової термінології, що, безперечно, пов'язано з розвитком цих видів діяльності в сучасній Україні.

За обсягом сучасні словники ділової мови, правничої та банківської термінології досить різні. Деякі з них нараховують від 2,5 до 10 тисяч термінів, обсяг інших коливається від 20 до 35 тисяч російських термінологем і словосполучень та їхніх українських відповідників, а наприклад, “Російсько-український словник юридичних термінів” В. Драюка та С. Журавльова налічує близько 37 тисяч російських слів і фразеологізмів із перекладом на українську мову. Проте в більшості випадків авторам сучасних ділових словників усе ще не вдалося перевершити укладачів аналогічних лексикографічних праць доби українізації, оскільки, наприклад, реєстр “Російсько-українського словника правничої мови” за ред. А. Кримського становив понад 67 тисяч слів.

За своєю структурою більшість сучасних ділових словників побудована за абетково-гніздовим принципом. Саме такий принцип подання лексичного матеріалу є найдоцільнішим для цього типу словників, бо дає можливість унаочнити всі можливі словотвірні парадигми та встановити роль лексем із цих гнізд у процесах номінації. Для прикладу наведемо словотвірне гніздо з “Російсько-українського словника для ділових людей” О. Тараненка та В. Брицина (наголошені голосні виділено жирним шрифтом): “завещанный” – *заповіданий*; “завещатель” – *заповідач*; “завещательница” – *заповідачка*; “завещательный” – *заповідальний*; “завещать (имущество и т. п.)” – *заповідати / заповісти* [7, 31]. Оскільки офіційно-діловий стиль послуговується здебільшого сталими мовними зворотами, то укладачі відповідних словників намагаються подавати в одному словотвірному гнізді не лише спільнокореневі слова, а й словосполучення з ними. Отож, за переконанням укладачів Російсько-українського словника-довідника “Порадник ділової людини”, “виникає можливість гарантованого відбору правильної ідіоматичної лексики при укладанні, веденні ділової документації, а також при її перекладі українською мовою” [6, 3]. Цей словник, наприклад, містить такі словосполучення з російською лексемою “вступление”: “вступление в должность” – *вступ на посаду*; “вступление в законную силу” – *набуття законної сили*; “по вступлении на должность” – *обійнявши посаду* [6, 43].

Для визначення принципів відбору матеріалу до словників, які є предметом нашого аналізу, важливо знати джерела, що їх використали укладачі цих лексикографічних праць. Значну частину ділових і правничих словників перших років незалежності створено на основі видань радянських часів, зокрема таких, як “Російсько-український словник” у 3 т., “Словник української мови” в 11 т. і “Русско-украинский словарь юридической терминологии” за ред. Б. Бабія. З огляду на зрусифікованість видань радянської доби та в більшості випадків через неналежну ревізію лексичних норм української мови минулих років [9, 302], до перших сучасних словників офіційно-ділової мови потрапило багато російськомовних калюк, а отже ситуація набуває ознак замкненого кола, коли автори пізніших видань беруть за основу для своїх словників лексикографічні праці, видані на початку 1990-х рр. Досить рідко в переліку використаних джерел можемо натрапити на праці лексикографів 20–30-х років ХХ ст., наприклад, такі, як “Російсько-український словник правничої мови” за ред. А. Кримського чи “Фразеологія ділової мови” В. Підмогильного та Є. Плужника. Матеріал академічного “Словника ділової мови” М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича (Х., 1930) взагалі не враховано при укладанні жодного із сучасних ділових словників. Проте є й винятки, зокрема “Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології” (К., 1994), найважливішими джерелами при укладанні якого стали не лише перекладні радянські та сучасні загальномовні й правничі словники, а й словники ділової мови та юридичної термінології початку ХХ ст.

Попри переважне використання зрусифікованих джерел, спільною для багатьох сучасних лексикографів стає тенденція “до очищення української мови від невластивих їй елементів і відновлення її питомих рис” [9, 302]. Так, у передмові до “Російсько-українського словника ділового мовлення” С. Шевчук наголошено, що “з огляду на традиції української літературної мови під час перекладу перевага надається власне українським відповідникам: “благодетель” – *доброчинець, добродій, милостивець, добродійник*; “неплатёж” – *неплата*; <...> “получка” – *вплата, (“сумма”) платня*” [10, 5]. На таких самих засадах укладено й “Русско-украинский словарь современных банковских, финансово-кредитных и коммерческих терминов” Л. Боярової та А. Коржа. У передмові до видання автори цієї лексикографічної праці наводять концептуальні положення, що були визначальними під час укладання словника: “1) основу кожної української терміносистеми становлять

національні терміни; 2) іншомовні терміни бажано засвоювати безпосередньо з мови-продуцента без прямого впливу будь-якої мови-посередника (і російської також); 3) має бути дотримано оптимальне співвідношення між прийнятим терміном та поняттям, вкладеним у термінологічну одиницю” [1, 9]. Як зазначають самі автори словника, ці “положення були вироблені українськими лексикографами 20-х – середини 30-х років ХХ ст., підтримані та розвинені сучасними вченими-термінографами [1, 9]”, а отже на сучасному етапі розвитку офіційно-ділової лексикографії простежується очевидна тенденція до повернення традицій української лексикографії, що були закладені у першій третині минулого століття.

Проте часто можемо спостерігати й протилежну тенденцію, коли попри усвідомлення найбільшої проблеми сучасних українських терміносистем, яка полягає у функціонуванні великої кількості російськомовних кальок, автори деяких словників частково виправдовують уживання цих термінів-кальок у діловому мовленні. Зокрема, у передмові до вищезгаданого “Русско-украинского словаря современных банковских, финансово-кредитных и коммерческих терминов” Л. Боярової та А. Коржа зазначено, що “автори не відмовлялися, однак, від усталеного терміна-кальки, якщо той почав виконувати у мові певну смислорозрізнавальну функцію і не дублює національного терміна. <...> Поодинокі скальковані термінологічні одиниці включалися до словника за умови відсутності в українській мові рівноцінного за понятійним обсягом питомого терміна. <...> не всі терміни, запропоновані українськими лексикографами 20-х – середини 30-х років ХХ ст., є прийнятними для сучасного фахівця” [1, 9]. Так само й укладачі “Російсько-українсько-англійського словника правничої термінології” (К., 1994) вказують на своє усвідомлення того, що “добирати відповідники в українській частині Словника треба дуже обережно, оскільки більшість термінів функціонує вже давно у правничій практиці і є усталеною, тому їх різка зміна може призвести до небажаних непорозумінь у діяльності правників” [2, 10]. При цьому у вступній статті С. Головатого зауважено, що “укладачі не обмежилися механічною – і, на жаль, не поодинокую для сучасної правничої лексикографії – фіксацією російсько-українських відповідників, які у багатьох випадках можна визначити скоріше як “російсько-російські”. <...> Особливістю новоствореного Словника також є те, що з метою усунення синонімії на означення одного поняття пропонується тільки один термін, найбільш точний за змістом та природний за формою” [2, 6]. Те, що в більшості випадків для зросійщеного вуха сучасного діловода найприроднішим за формою залишається саме термін-калька, не викликає сумнівів. Тому, коли лексикографи добирають матеріал до словника за принципом найуживаніших лексем (що є досить поширеною практикою серед укладачів сучасних діловодних словників), виникає застигла ситуація, за якої якісні зміни в українській термінологічній лексиці стають неможливими.

Позитивною, на нашу думку, є тенденція до перевидання раніше заборонених словників першої третини ХХ ст. Так, на сьогодні вже маємо “Російсько-український словник ділової мови” (К., 1992), що є осучасненим перевиданням “Фразеології ділової мови” В. Підмогильного та Є. Плужника. Редактори-упорядники сучасного видання додали до словника 1927 р. нинішню маркетингову термінологію, через це обсяг словника було збільшено приблизно на чверть. Деякі діловодні словники 20-х рр. минулого століття сьогодні можна також знайти в електронному вигляді на сайті www.r2u.org.ua або на електронних носіях, виданих працівниками цього сайту.

Висновок. Отже, сучасна українська офіційно-ділова лексикографія перебуває в процесі активного розвитку. Для покращення якості термінологічних словників у галузі діловодства пропонуємо сучасним лексикографам залучати більшу кількість джерел періоду розквіту термінологічної роботи в Україні, який припав на 20–30-ті рр. ХХ ст., а також вдаватися до глибшого аналізу офіційно-ділової термінології, яку вони подають у синонімічних рядах, як це, наприклад, спробували зробити автори “Російсько-українсько-англійського словника правничої термінології” (К., 1994).

Література

1. Боярова Л. Г. Русско-украинский словарь современных банковских, финансово-кредитных и коммерческих терминов / Л. Г. Боярова, А. П. Корж. – Х. : Основа, 1997. – 256 с.
2. Воробйова С. А. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: труднощі терміновживання / С. А. Воробйова, Ю. Є. Зайцев, Н. В. Соломашенко. – К. : Укр. правнична фундація, 1994. – 555 с.
3. Демська О. Вступ до лексикографії : навч. посіб. / Орися Демська. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. – 266 с.

4. Кириченко І. М. Завдання радянського мовознавства в ділянці української лексикографії / І. М. Кириченко // Лексикографічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1952. – Вип. II. – С. 9–18.
5. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / [за ред. Ю. Бестерс-Дільгер]. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 363 с.
6. Російсько-український словник-довідник “Порадник ділової людини” / Коренга О. М. [та ін.]. – К. : Основи, 1995. – 320 с.
7. Тараненко О. О. Російсько-український словник для ділових людей / О. О. Тараненко, В. М. Брицин. – К. : Укр. письм., 1992. – 214 с.
8. Тищенко Л. О. Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку ХХ століття (1917–1933 роки): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. О. Тищенко ; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2007. – 20 с.
9. Українська мова : енциклопедія / [ред. кол. : В. М. Русанівський та ін.]. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.: *іл.*
10. Шевчук С. В. Російсько-український словник ділового мовлення / С. В. Шевчук. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2008. – 487 с.

Статтю подано до редколегії
03.03.2011 р.